

L'epistolari de Víctor Balaguer. Gestió, ús i potencial historiogràfic d'un document excessiu

Montserrat Comas i Güell

Directora de la Biblioteca Víctor Balaguer.

Av. Víctor Balaguer, s/n

08800 Vilanova i la Geltrú (Espanya)

mcomas@victorbalaguer.cat

RESUM: L'epistolari de Víctor Balaguer és un enorme document a partir del qual s'accedeix a dades desconegudes del segle XIX (polítiques i literàries) a causa de l'anonimat de molts dels seus corresponents. L'ús adequat de la base de dades de les cartes esdevé una eina historiogràfica fonamental per detectar estats d'opinió o informacions rellevants que altrament quedarien amagades.

PARAULES CLAU: epistolari, Víctor Balaguer, base de dades, historiografia, segle XIX.

The Correspondence of Víctor Balaguer: Management, Use and Historiographic Potential of an Excessive Document
ABSTRACT: The database of Víctor Balaguer's correspondence provides access to nineteenth-century data (political and literary) that would otherwise be unknown because of the anonymity of many correspondents. The proper use of the letters database becomes a critical tool in detecting historiographical opinion states or relevant information that would otherwise remain hidden.

KEYWORDS: correspondence, Víctor Balaguer, database, historiography, XIXth century.

COMAS, Montserrat (2016), «L'epistolari de Víctor Balaguer. Gestió, ús i potencial historiogràfic d'un document excessiu». *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 19, 29-53. ISSN: 1139-0158. ISSN-e: 1699-7468. DOI: 10.1344/cercles2016.19.1002. Data de recepció: 6/10/2015. Data d'acceptació: 15/12/2015.

Creo que la acumulación de conocimiento siempre se produce de este modo: por líneas fracturadas más que continuas; mediante inicios fallidos, correcciones, olvidos, redescubrimientos, gracias a filtros y esquemas que simultáneamente enceguecen y hacen ver.

CARLO GINZBURG *El hilo y las huellas. Lo verdadero, lo falso, lo ficticio* (FCE, 2010)

Dimensió i abast

L'epistolari que aquí es presenta és un document format per 26.233 cartes¹ i és una agrupació epistolar més del fons de la Biblioteca Museu Balaguer. Aquesta més les altres agrupacions sumen 40.177 cartes. Per entendre'n la procedència i distribució cal fer una mica d'història.

Durant els anys 1882-1884, Víctor Balaguer preparava la inauguració de la Fundació que havia lliurat a Vilanova i la Geltrú i, amb la Biblioteca Museu, planificava també el futur de la seva imatge històrica. L'epistolari en serà el tronc principal i per això, ell mateix, en aquell moment i en aquelles circumstàncies polítiques, va decidir ordenar i va fer enquadrar un total d'11.096 cartes. La resta (que poden vorejar les 60.000) quedaren per a la posteritat.

Quan es compara el primer grup de cartes —el que Balaguer va triar i enquadrar— amb les que van quedar-ne al marge, es constata —sobretot arran de les recerques més recents— que té menys interès del que es creia a causa, precisament, de la tria que féu Balaguer mateix. Aquesta selecció està formada per cartes sense cap rastre de lectura ni de resposta perquè no contenen en la carta mateixa,

¹ Les dades numèriques corresponen a l'estat de la catalogació amb data 24/25 d'octubre de 2014.

com és habitual en moltes altres, cap anotació addicional com a minuta de resposta que pugui delatar la seva reacció o opinió; ni seva ni dels seus secretaris.² Són estèticament polides i informativament més o menys interessants. Durant molts anys han estat la principal font d'informació i una de les principals causes, enmig d'altres, de la nebulosa interpretativa de l'obra de Balaguer fins fa relativament poc. Així, doncs, davant el segon grup epistolar va caldre enfrontar-se a la gestió d'una enorme quantitat de cartes que sense cap mesura de seguretat ni de conservació havien quedat arraconades als magatzems fins l'any 1983.

D'aleshores ençà s'han processat les corresponents als anys que van del 1842 al 1881 amb el resultat total abans esmentat de 26.233 catalogades que no inclouen aquelles més intrascendents sense cap informació rellevant i que corresponen a demandes de recomanacions o sol·licituds de favors en un percentatge prou elevat que es mou entre un 20 i 25% del total de l'epistolari definit com a segon grup.

Paral·lelament, i gràcies al donatiu per part dels seus descendents de les cartes que don Víctor va adreçar al bibliotecari i impressor Joan Oliva Milà es va elaborar un nou catàleg d'aquesta relació epistolar de gran riquesa i que suposa una de les mostres més grans de cartes autògrafes de Balaguer. Fou a partir de les cartes intercanviades entre els dos personatges i algunes més amb notícies relatives a la construcció de la Biblioteca Museu que es va confeccionar el catàleg *Epistolari Joan Oliva*, que conté un total de 2.617 registres. Hi ha encara un petit grup de 241 cartes de Manuel Creus i Esther, advocat vilanoví i primer conservador del Museu, també força vinculat als anys inicials de la Fundació balagueriana. Sumats els quatre grups, arribem a les 40.177 a les quals m'he referit més amunt.

2 A partir de 1882 Celestí Pujol es converteix en secretari de Balaguer i en aquesta tasca és extremament discret i polític, i en això potser hi hauríem de trobar una explicació.

Un repàs comparatiu entre el nombre de registres per any de les cartes del primer grup (ordenat per Víctor Balaguer) i el de les del segon (el que va quedar inèdit) fa evident la important desproporció numèrica en benefici del segon i és en aquest on localitzem les que corresponen als anys de joventut i formació. El desequilibri pot ser d'una a nou durant el Bienni Progressista i, fins i tot, es pot superar en l'interval entre 1868 i la Restauració com ja s'ha explicat en treballs anteriors.³ És a dir, Víctor Balaguer va *dissimular* períodes sencers de la seva vida, tant en l'àmbit polític com en el personal.

L'epistolari és un document total i no ha sofert cap altra intervenció més que la que jo mateixa he aplicat amb la tria descrita més amunt. Una tria, però, que ha preservat i ordenat la part rebutjada perquè pugui ser consultada si s'escau. És a dir, que podem disposar, ara que en tenim l'oportunitat, d'uns elements poc habituals, complexos o aparentment menors.

criteris d'ordenació

La magnitud del que teníem entre mans ens obligava en la mesura de les possibilitats a superar l'estricta ordenació cronològica, la millor eina per seguir amb detall l'evolució dels esdeveniments. A més, Balaguer mateix havia marcat el precedent en les cartes enquadernades, ja que tendeixen a seguir una certa cronologia. A partir d'aquí, es va optar per ampliar els camps de cerca afegint als imprescindibles camps de data, lloc i corresponal la relació de noms citats en cadascuna, els descriptors de matèria (un assaig d'agrupació temàtica), un breu resum i, quan cal, la transcripció de la nota de resposta de Balaguer. Darrerament, les cartes compreses entre el 1842 i bona part de

³ Montserrat COMAS, *Victor Balaguer i la identitat colectiva*, Catarroja, Afers, 2008, pp. 243-257.

1869 (entorn unes cinc mil) han estat digitalitzades i poden ser llegides per Internet.

Tipologia de les cartes

L'epistolari que presentem ens ofereix informacions que habitualment en altres col·leccions epistolars són rebutjades a causa de la seva aparent intranscendència. Un epistolari personal sol menystenir allò considerat menor, però don Víctor, un cop separades aquelles que en els anys inaugurals de la institució vilanovina va considerar oportú fer públiques, acumula no tan sols les que són de caràcter més o menys personal, sinó també les procedents de les seves múltiples activitats. De fet és un epistolari d'epistolaris ja que amb la catalogació s'ha posat de manifest que s'hi apleguen cartes procedents de les diferents activitats de Balaguer: les vinculades amb la premsa; les de la Diputació Catalana; les de l'àmbit literari; tot el ventall polític i un llarguíssim etcètera. No en llença cap, de manera que en resulta una radiografia precisa d'una època i d'un context. Però a diferència del que sovint trobem en els epistolaris, en aquest no hi ha intimitat, només contemporaneïtat. Aquesta absència no deixa de ser fins a cert punt desconcertant sobretot si tenim en compte que, un cop mort el protagonista, l'epistolari i unes suposades memòries van causar serioses tensions al patronat de la Biblioteca Museu Balaguer.⁴ És, ja ho hem dit, un document total que ens proveeix de dades sobre les xarxes de relacions balaguerianes que tot sovint van més enllà dels seus diferents centres d'interès. I ha estat l'ordenació cronològica la que ha fet visible el comportament holístic de don Víctor. Un comportament que, sense abandonar uns plantejaments amplis i complexos, anirà evolucionant amb

4 Montserrat COMAS, *La Biblioteca Museu Balaguer, un projecte nacional català*, Barcelona, PAM, 2007, pp. 138-147.

el pas del temps. Si en èpoques de joventut l'objectiu era la presentació i interpretació d'un passat (dels Jocs Florals a la *Historia de Cataluña* o *Las Calles de Barcelona*) que calia transformar en punt de partida de programes polítics i culturals, a les dècades dels anys setanta i vuitanta s'adreçaran a la construcció i transformació política d'Espanya. A partir d'aleshores el seu programa es dirigirà simultàniament a un doble front: el català i l'espanyol. Fort a Catalunya i influent a Espanya. Una de les mostres d'aquest comportament que es fa molt explícita a l'epistolari es produeix entre l'estiu de 1880 i el febrer de 1881, en un recorregut que s'inicia al juliol als Jocs Florals de Lo Rat Penat a València i acaba a Madrid amb el canvi de Govern. O el que és el mateix, el camí que va de la literatura a la política; de la interpretació en clau catalana a la reacció espanyola que l'acaba bandejant. En la comparació de les reaccions a una i altra banda hi ha molta claror i la tribuna des d'on s'intenta donar sentit i exemplificar la complexitat de la seva acció serà el periòdic *La Mañana* dirigit i sustentat per ell mateix i per un sector important de la indústria catalana i que, com veurem més endavant, li servia no tan sols per posar en circulació el seu ideari polític, sinó també com a exposició de la diversitat literària i cultural catalana en plena sintonia amb les seves tesis exposades a la Real Academia de la Historia (1875) i a la Real Academia Española (1883).

La magnitud mateixa de l'epistolari afavoreix un camp vastíssim de possibilitats i tipologies de cartes. D'aquí que per millorar-ne la consulta, calgués eliminar aquelles amb nul contingut informatiu; allò que en termes informàtics se'n diu *soroll*. Allò que destorba. D'ençà de la catalogació de les cartes de 1869 (amb un Balaguer definitivament submergit en política) s'inicia la pluja de demandes de tot ordre que creixen exponencialment i que provenen fonamentalment de gent senzilla que aspira a accedir a mitjans de subsistència també senzills; d'altres, solen ser recomanacions d'amistat que, més o menys properes, pressionen Balaguer perquè els sostingui en tota mena de llocs i situacions. Aquest tipus de carta, a partir de les de

1870, ha estat separat de la catalogació després que, molt especialment el 1869, s'havia mostrat pertorbadora.

Un repàs superficial dels descriptors ens dona pistes prou interessants sobre el contingut. Recordem que, aquí, l'abast cronològic és de 1842 a 1881 i que constitueix només una part del document complet en procés de creixement, la qual cosa implica, per una banda, la incorporació de nous descriptors que s'adaptin a les noves situacions descrites i, per l'altra, la possible modificació cap a la precisió d'alguns altres que, inicialment, tenien poc protagonisme. A grans trets, els camps predominants giren entorn la política i la literatura. La política representa gairebé el 50% del total i la literatura un 10%. Enmig dels dos camps, en els quals interfereix tot sovint, hi trobarem l'entrada dedicada als *diaris i revistes*, amb un percentatge molt proper també al 10%, que proporcionen important informació sobre les col·laboracions de literats i polítics amb una àmplia varietat de capçaleres moltes de les quals desconegudes. El contingut variat d'aquests camps és especialment ampli en el de la política perquè inclou no tan sols les qüestions d'estat, de política catalana o ultramarina, sinó també afers municipals que retraten amb extraordinària precisió els cercles de poder i els mecanismes de control polític balaguerians. Pel que fa a la literatura, s'hi inclou tot allò relatiu a la producció del nostre protagonista i de la resta d'autors.

Tanmateix, sovint —i en això rau la peculiaritat del document—, no hi ha una línia divisòria clara entre un camp i un altre, entre la política i la literatura, per la qual cosa s'accedeix simultàniament a les diverses accions dels homes que formaven la xarxa de relacions balaguerianes, gent de totes les procedències socials, geogràfiques o culturals una gran part de la qual—més del que sol semblar— saltaven de l'economia a la política sense deixar de llegir, opinar o escriure poemes o obres de teatre i, fins i tot, expressar criteris estètics davant obres de Balaguer o d'altres autors, l'exemple més rellevant dels quals és, per ara, Jacint Verdaguer i l'*Atlàntida*. La simultaneïtat informativa és un

dels factors que cal destacar del conjunt ja que l'interès d'aquest epistolari excessiu rau precisament en que reflecteix un estat d'opinió i d'acció social en la seva totalitat. A banda d'això, i de forma paral·lela i amb múltiples connexions, hi ha un importantíssim volum de les més sorprenents sol·licituds de favors i de recomanacions, autèntica cadena de transmissió que don Víctor administrava a discreció en funció dels seus interessos personals i polítics. Sobretot polítics. Un sistema d'accés a treballs o privilegis que estava relativament regulat mitjançant el pertinent llibre de registre. Tot un camp obert a la recerca.

Aquestes cartes amb sol·licituds i demandes, malgrat que la part més intranscendent no s'incorpora al catàleg, tenen una bona representació en funció de la categoria o càrrec del sol·licitant, ens proporcionen les línies més fines de l'entorn de Balaguer que havia de moure's enmig d'aquesta allau i que ho havia de fer amb habilitat i precisió per seguir gestionant les seves parcel·les de poder i d'èxit. Només a títol d'exemple: el 1881, quan presideix la Junta d'Instrucció Pública, són els mestres els qui li demanen favors, però quan és al capdavant del proteccionisme català més bel·ligerant seran els fabricants i comerciants els qui el pressionaran implacablement. Els primers voldran millora de plaça de mestre, i els segons, als anys vuitanta, exigiran la modificació de la llei de reforma aranzelària.

Potencialitat de recerca

Víctor Balaguer viu en el que s'ha anomenat el segle de la història. Ell sap que fa història, però també sap que la fa col·lectivament i perquè sigui coneguda per tothom. Balaguer, per a qui tot formava part d'algun tipus de planificació, era conscient de la importància del seu rastre vital i per això ell mateix el va focalitzar en el seu epistolari. La crua crisi successòria dels darrers anys de la seva vida es fa patent al si de la Fundació vilanovina. El setembre de 1893, un dels

anys més crítics d'aquest procés, encomana al bibliotecari Oliva que embali amb discreció els volums de manuscrits i de correspondència i els retorni al seu domicili de Madrid perquè «son de gran importancia, no solo para mi, sino tambien para la historia patria», però sobretot perquè «no puedo exponerme a dejar ciertas cosas en manos de los conservadores o al menos al alcance de su mano, ya que antes de tres meses los conservadores enemigos míos han de ser dueños de Villanueva». Aquestes cartes, doncs, no van ser aplegades, sinó conservades íntegrament perquè esdevinguessin l'eina reivindicativa de tota la seva trajectòria política i literària.

El tractament documental que s'hi pot aplicar a partir de la base de dades ens permet copsar la simultaneïtat de les situacions. Ho exemplificarem amb una mostra tipus: en una població hi ha una crisi al si del comitè territorial del partit, possiblement davant unes eleccions a un candidat del qual Balaguer sol donar suport. Els contraris, la majoria de vegades, no ho saben però si sospiten o temen que el seu protector és objecte d'engany l'adverteixen. En la resolució de casos conflictius sorgeix l'autèntic cacic amable que sembla donar la raó a tots però que engega, al mateix temps, la màquina comunicativa per tal de desplaçar a circumstàncies superiors allò que l'ha obligat a prendre la decisió final. Normalment, els membres més destacats del sector perdedor reben alguna mena de recompensa que pot ser un nou lloc de treball o una simple carta d'agraïment. És la simultaneïtat de l'acció. Aquest epistolari recupera la memòria dels fonamentals protagonistes oblidats per a comprendre la realitat sense el biaix de l'esclarissada habitual de les correspondències.

Joaquim Mallofré a *Llengua de tribu, llengua de polis*⁵ distingeix els dos nivells cognitius d'una societat. Hi ha coses que pertanyen a la tribu i d'altres a la polis. Els jocs infantils, per exemple, són de la tri-

⁵ Joaquim MALLOFRÉ, *Llengua de tribu i llengua de polis. Bases d'una traducció literària*, Barcelona, Quaderns Crema, 1991.

bu. Amb l'epistolari ens passa una cosa semblant. Ens quedem al nivell de la polis quan ens limitem al seguiment d'una conversa entre personatges destacats; davant situacions concretes o períodes tancats. Però podem entrar de ple a la tribu de la història quan llegim les anades i vingudes de queixes i laments, de fidelitats i compromisos de la gent senzilla que organitzava en poblets o ciutats jocs florals o implantava un comitè del partit.

Hi ha, però, altres factors que cal remarcar: l'ús analític de la gran quantitat d'informació de l'epistolari pot incitar i facilitar el debat historiogràfic a causa, principalment, perquè les dades i els contextos provenen exclusivament de la perspectiva de qui emanen; de l'entorn d'un únic personatge que es mostra, a l'epistolari, sense altres mirades polítiques, econòmiques, socials i literàries contemporànies que les pròpies; les contràries només hi són presents tangencialment i esporàdica. Tanmateix, aquest *problema* el podem positar si sabem gestionar l'*excés* d'informació i suggerir hipòtesis interpretatives d'aquests altres camps absents a la conversa balagueriana a partir de les reaccions o iniciatives contràries davant el mateix fet, com, per exemple, davant el debat del vot universal.

Víctor Balaguer rebia la informació en xarxa perquè tenia informadors de diferents tendències en tots els camps on ell intervenia i administrava magníficament la gestió del caos documental. Es diu que va arribar a tenir fins a vuit secretaris.

Gràcies a la tecnologia es pot fer el que ell mateix feia, però nosaltres ho podem fer amb més comoditat i precisió. Si s'opta per seguir les cartes d'un únic corresponsal es reconstrueix la xarxa relacional i les reaccions d'aquest davant les diferents situacions amb què es va topant al llarg del temps, sempre amb Balaguer com a referent. El procés esdevé una fotografia exacta de les vinculacions polítiques i literàries de l'època. Un exemple: Jeroni Rosselló de Mallorca o Jacint Labaila de València eren homes de la confiança política de don Víctor però, al mateix temps, hi mantenien rela-

cions literàries de certa intensitat, la qual cosa permet cercar i localitzar els canals de comprensió sobre com interactuava un camp damunt l'altre. Les vies de recerca augmenten si, seguint amb el mateix exemple, creuem alguns aspectes i moments amb les cartes escrites en català: calcular-ne el percentatge, relacionar els corresponents i observar-ne l'evolució amb el pas del temps en contrast amb el paper de don Víctor.

Resseguir el tracte que Balaguer concedeix a un mateix corresponental a partir de les anotacions de les respostes fetes pel secretari, és tot un altre camí perquè expressa l'ús que feia dels seus col·laboradors ja que un cop n'havia obtingut els beneficis, amb la delicadesa que solia usar, l'anava abandonant. En alguns casos es conserva adjunta la carta de resposta que el secretari li havia dut a signar però que, per algun motiu que se'ns escapa, queda sense efecte. Les respostes no enviades i tants altres casos similars poden esdevenir indicadors dels projectes dels quals Víctor Balaguer prescindia.

Resseguir cartes vinculades a una capçalera de periòdic pot il·luminar l'entorn de la literatura catalana i els seus autors, i el de Balaguer mateix quan usava la literatura com a estratègia política especialment en els anys que van de l'entrada a la Real Academia de la Historia a la de la Real Academia Española. Un model d'això ens el proporciona *La Mañana*, un diari promogut i temporalment dirigit per ell mateix, on col·laboren amb certa regularitat Joan Sardà (que allí fa la primera crítica a *l'Atlàntida* de Verdaguer el mateix dia dels Jocs Florals); Teodor Baró (enllaç de *La Crònica de Catalunya* amb *La Mañana*); Fiter i Inglès, Jeroni Rosselló, Jacint Labaila, Antoni Aulèstia, Lluís Cutchet, Riera i Bertran, Andreu Balaguer i Merino, Pelagi Briz, Jeroni Forteza, Tubino, Sofia Tartilan, Felip Pedrell i altres a qui dóna presència i reconeixement arreu. També hi són presents altres moviments de renaixença, entre els quals destaca l'asturià representat pel professor de la Universitat d'Oviedo Fermín Canella Secades. Complementàriament són de gran valor les cartes del direc-

tor Pedro Diz Romero, autèntica mà dreta de la comunicació política balagueriana i director de *La Mañana*, el qual amb motiu de vacances o viatges, es transforma en l'informador crític de la situació política de Madrid quan, amb la seva lletra menuda i de difícil lectura, reproduïx entrevistes i converses més o menys reservades en un dels moments més crítics de la relació entre don Víctor i Sagasta a vigílies de la creació de la Izquierda Dinástica.

L'anàlisi de les respostes hològrafes de Víctor Balaguer al capdamunt de les cartes⁶ i en absència de copiadors aporta informacions importants a partir de les quals es poden reconstruir zones biogràfiques balaguerianes i mostren l'habilitat per a construir una imatge pròpia plena de generositat, sacrifici i compromís. És justament en la tria que va fer de les cartes enquadrades on aquest fet és més explícit ja que la majoria d'elles no tenen minuts de resposta, ni cap anotació manuscrita.

En la construcció de la imatge, l'any 1869, per exemple, hi té un paper especial perquè, entre altres coses, obre la caixa de les demandes de favors, eina per situar els seus fidels en els òrgans de poder. Però, també, perquè s'observa l'adaptació del seu discurs i de l'estat d'ànim en funció de l'evolució política, especialment, durant el procés d'elecció de cap d'estat. Amb l'inici dels debats parlamentaris, les cartes, i especialment algunes respostes, ens deixen assistir al creixement polític de don Víctor. Destaca el mes d'abril de 1869, quan, arran de la construcció del nou règim, intervé en algunes decisions sensibles com ara la llibertat de cultes i la Constitució, uns temes en els quals, juntament amb el proteccionisme, procurarà mantenir la seva independència. En moltes de les respostes anotades al capdamunt, se'l veu com a redactor de lleis on deixava negre sobre blanc els seus principis polítics bàsics.

6 Montserrat COMAS, «Les respostes de Víctor Balaguer», dins *Butlletí de la Biblioteca Museu Balaguer*, Vilanova i la Geltrú, 2014. pp. 11-32.

Tampoc s'hauria d'obviar que la correspondència era un mitjà de comunicació de notícies públiques i privades molt usat i que podia tenir tanta o més força que periòdics o discursos. Aquesta estratègia comunicativa és central en Balaguer i es fa evident en moltes cartes rebudes quan el corresponsal explica a qui i quan ha llegit la carta; però també quan se li demana explícitament que n'escrigui alguna perquè pugui ser llegida en tertúlies més o menys públiques.

L'epistolari posa en relleu el seu paper, a vegades clau, en la recuperació de monuments i edificis notables com és el cas de la portalada de Ripoll; la recuperació i construcció de Montserrat; o el castell de Bellver, tal com en deixava constància escrita el novembre de 1869: «he hecho lo que he podido para salvar el castillo de Bellver y la Almudaina y lo he conseguido».⁷ Tot i ser una petita mostra de les gestions patrimonials, no les hauríem de desemmascar del patrimoni significatiu de la Corona d'Aragó, pilar fonamental del seu ideari.

Pel que fa a la consolidació de la xarxa de relacions serà mitjançant la resolució favorable de recomanacions i demandes de favors —ja s'ha dit— que Balaguer podrà situar estratègicament els seus peons. Una pràctica que iniciada aquests anys no abandonarà mai més i a la qual la majoria dels seus seguidors s'hi avindran, sovint a contracor, quan la missió els duu a canviar de ciutat o, fins i tot, desplaçar-se a l'altra banda de l'Atlàntic.

Eines per a la recerca

Aprofitar les aplicacions tecnològiques per fer visible el mapa de la xarxa de relacions personals i sobretot les politicoeconòmiques ajudaria a comprendre que el grau d'influència de Víctor Balaguer depassa el que es pot intuir a simple vista. Les eines informàtiques se-

⁷ Epistolari de 1869, carta 6903327.

ran el nostre millor aliat per detectar el suport a l'art, als artistes i als monuments; assistir a la reacció popular davant la literatura; resseguir la configuració i l'acció de la Diputació Catalana i, no cal dir, el naixement de la Biblioteca Museu amb dades de lliurement i recepció d'objectes i llibres.

A la majoria d'entrades de la llista de matèries, s'hi pot trobar, desglossat, l'ampli ventall de les actuacions balaguerianes: en comunicacions i transport, les múltiples iniciatives ferroviàries; en diaris i revistes, multitud de capçaleres; l'economia es desglossa en diferents vessants d'actuació i en empreses agrupades per tipus d'activitat; en el de les eleccions (un dels més complexos a causa de les repeticions i freqüències), s'hi s'evidencien les irregularitats i el pes del caciquisme econòmic i polític d'ell mateix i d'altres; hi apareix l'ensenyament; i l'entorn familiar i el biogràfic.

Quan es canvia la combinació d'elements de cerca, la informació s'estructura de manera diferent i, en conseqüència, es modifiquen les línies de treball a mesura que el factor sorpresa multiplica o fa variar substancialment els pressupòsits inicials. Un parell de situacions temàticament allunyades entre si serviran de paradigma de la complexitat social de l'entorn i de la juxtaposició de situacions. D'una banda, mostrarem un projecte econòmic vinculat al transport ultramarí el debat sobre l'execució del qual durarà gairebé vuit anys i afectarà de ple els plans proteccionistes de la indústria catalana. De l'altra, veurem la reacció de la publicació de les tragèdies de Víctor Balaguer.

Com sabem, el comerç ultramarí era un dels negocis més importants i lucratiu a través del qual la comunicació entre la metròpoli i les colònies era fonamental. Per això, des del 1871, les principals navilieres catalanes vetllaven per obtenir la concessió del transport directe en vaixells de vapor entre Barcelona i Manila. Aquest interès serà la causa que el 1876 es consideri la possibilitat de l'ampliació del port barceloní ja que semblava confirmar-se la concessió de la línia directa a Manila per a Barcelona gràcies, sobretot, a les intenses ges-

tions de don Víctor al Congrés de Diputats al capdavant de la Diputació Catalana. El Fomento de la Producció Nacional exercia amb força tots els mecanismes d'influència, per la qual cosa i com a mesura de pressió, l'abril de 1877 convocà una gran reunió de naviliers i consignataris com una demostració de força davant les pretensions de Cadis, que també hi mostrava interès, amb l'argument dels desavantatges comercials davant el port català.

Rius i Taulet, poc després de l'esmentada reunió, escriví a Balaguer els acords presos en aquella assemblea multitudinària de naviliers i consignataris i que es sintetitzaven en un parell de punts: la reclamació de la línia directa de vapors entre Barcelona i Manila i l'acord que cada empresa elevés una demanda particular al Congrés de Diputats, acció a la qual s'afegiren l'Ajuntament i la Diputació de Barcelona. Evidentment, la condició principal exigida comptava amb Balaguer com a responsable de la gestió de la reclamació catalana. Pocs dies després, en rebia una altra amb la resolució oficial signada per un nombre important d'empresaris encapçalats per Manuel Girona. També ells li reporten els acords de la reunió i l'omplen d'arguments per a la defensa. Finalment, l'octubre de 1879 es resol el contenciós i la línia de vapors directa a Manila subvencionada per l'Estat es queda a Cadis. Malgrat el desencís i l'enuig consegüents, el prestigi de Balaguer segueix altíssim i sense cap retret.

Mentre s'esdevenia aquest afer amb el nostre protagonista convertit en gestor econòmic i polític dels interessos catalans, també va voler *gestionar* un altre front català molt necessitat de progrés cultural i així entrem en el segon exemple. El 1876 Balaguer publica *Les Tragèdies* amb gran repercussió popular en teatres i a la premsa i el 1878 la versió castellana per la qual molts contemporanis van competir per traduir-les. Convé, doncs, remarcar la simultaneïtat de les dues situacions, ambdues orientades a un mateix objectiu i territori. És a dir, executades en clau exclusivament catalana. L'interès, doncs, no és tant constatar la capacitat balagueriana de nedar en dues ai-

gües, sinó la possibilitat de resseguir els fils de connexió entre una cosa i l'altra que no sempre són evidents a simple vista. I això és el que succeeix amb el que acabem de veure. En alguna de les corones de l'entorn econòmic hi havia periodistes que al seu torn establien connexions amb escriptors i tots ells amb Víctor Balaguer. Més endavant m'hi referiré més extensament, però serà un corresponçal desconegut, anomenat Miguel Elias Marchal, qui el setembre de 1877 en una de les seves cartes habituals que pronosticarà que don Víctor, amb *Les Tragèdies*, havia proposat un model teatral que altres autors hauran de seguir. És a dir, una referència de context literari que emana d'una persona que no hi té una relació directa sinó que, ben al contrari, és molt més proper als interessos dels sectors econòmics. La imatge resultant és la complexitat, autèntica clau de volta que determina el valor de l'epistolari que ens ocupa. L'epistolari representa la imatge real de la societat del XIX vista des de l'angle del progressisme, del constitucionalisme que ho emmascara tot: la vida pública i la literària. El que s'hi veu és l'abast geogràfic català i espanyol de la influència política de Balaguer.

En alguns casos, quan a una mateixa carta se li assignen descriptors que semblen contradictoris entre si, això només constata la reiterada simultaneïtat que es fa evident quan, per exemple, en una carta d'una entitat, gràcies a l'exposició de qüestions que li són pròpies, es detecta una determinada legislació tributària contrària al funcionament ordinari de les associacions en general.

El valor de les cartes

Pel que fa a la categoria o valor de les cartes, també en això l'ús de l'epistolari ha patit l'actitud tradicional de fer prevaldre les referències de major transcendència. Per raó d'estricta proporcionalitat, les cartes de grans personalitats hi tenen una presència quantitativa-

ment menor, la qual cosa pot fer concloure de manera negativa i errònia el seu valor documental. Tanmateix, les cartes existeixen i cal comptabilitzar-les proporcionalment. De fet, segons com s'interpelli el catàleg s'accedirà a diferents circuits informatius. Posaré una mostra de dues vies possibles. La primera, que podem qualificar d'important o destacable i, la segona, on apareixen totes aquelles que es poden agrupar entorn un mateix tema que, regularment, remet un corresponsal únic i que permeten reconstruir un relat complet de l'activitat política, cultural, social i econòmica dels dos personatges.

Primera via

El juny de 1880 i el novembre de 1881, Antoni Rubió i Lluch s'adreça a Víctor Balaguer per agrair-li el préstec d'un llibre en grec modern que li ha permès «hacer un estudio detenido sobre nuestra famosa *Expedicion a Romania*». S'excusa en la feina acadèmica com a causa de l'endarreriment de la traducció del llibre en qüestió: *Los catalanes en Oriente* d'Epaminondas Stamatiadis, el qual li ha estat de gran utilitat per a una conferència a l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques i sobretot per a l'obra que té en curs i de la qual li planteja el pla d'escriptura. Balaguer, de la seva pròpia mà, anota en la resposta el lament de no poder-li regalar el llibre perquè per a ell té un significat especial, ja que li porta records importants. En una nova carta del maig de 1881, Rubió fa d'intermediari entre l'autor grec i Balaguer amb l'objectiu que aquell pugui satisfer el desig de lluir l'orde d'Isabel la Catòlica, favor que demana a la intercessió de don Víctor. Aquesta carta inclou, a més, les dades biogràfiques de l'escriptor grec.⁸

8 Epistolari, cartes 8000422 i 8100963.

El segon cas, de març de 1881, és Guimerà qui es mostra satisfet davant Víctor Balaguer perquè «ha començat a sortir a *La Mañana* el pobre assaig meu de Tragèdia» que no és altra que *Gala Placidia* i que es va començar a publicar l'11 de març amb anècdota inclosa quan a partir del dia 16 el diari canvia el seu nom d'Àngel pel de Luis de Guimerà. El traductor apareix sota la lletra S que, sense cap mena de dubte, correspon a Joan Sardà com ho confirmen les seves dues cartes enviades el juny i agost de 1879, on primer suggereix la publicació de la traducció per a la qual s'ofereix i, després, anuncia el lliurement proper de la traducció. Sardà, en cartes anteriors, havia manifestat el desig que les seves col·laboracions a *La Mañana* anessin signades únicament amb la seva inicial. Guimerà, en la carta del març del 1881, avança també la finalització imminent de *Judit de Welp* que és posteriorment confirmada en la carta de l'abril en la qual expressa el desig de dedicar-la a Balaguer.⁹

Segona via

Ho exemplifiquem a partir d'un cas més complex però revelador. El protagonista prou desconegut però que tuteja Balaguer es diu Miguel Elias Marchal i, com hem vist més amunt, qualificava l'amic de creador d'un nou model teatral. D'ell, entre 1867 i 1881, es comptabilitzen un total de 482 registres com a corresponsal i 40 més com a nom citat. Possiblement fou interventor de l'Administració Econòmica de Barcelona segons es desprèn de la capçalera de moltes cartes. Col·laborador a *El Conceller*. Diputat per Sant Feliu de Llobregat en les legislatures de 1881-82 i de 1882-83. Els temes centrals de les cartes són la política (exili balaguerià; assessorament per als debats legislatius; relacions, conflictes i estratègies de partit) i els personals, ja que,

⁹ Epistolari 8100562; 7900492, 7900646; 8100787.

juntament amb Bastinos, va gestionar davant la llei la recuperació del testament de la mare de don Víctor, Teresa Cirera.

És especialment interessant una carta que, amb data de 7 de març de 1869, fa una crònica minuciosa de la gran manifestació contra les quintes que va transcórrer pels carrers de Barcelona. Descriu la disposició i el nombre de manifestants i l'actitud d'aquests; l'escenari dels oradors i l'aparició d'espontanis que, amb banderes a la mà, s'enfilaven «sobre los muchos montones de piedras de derribo»; la dificultat per sentir els discursos. Enumera oradors i destaca la intervenció d'una dona que parla clar i bé. Indica l'hora de la concentració i l'ordre de desfilada amb els estendards al capdavant durant dues hores. Que els participants gairebé unànimament cridaven a favor de la república federal i en contra dels Borbó. Descriu les inscripcions dels penons i les personalitats que formaven la capçalera. Un cop arribada al Govern Civil, indica el lloc i el contingut de la reunió si bé el governador no va parlar des del balcó «porque no tenia voz para ello». No s'oblida ni de la música ni dels colors de les banderes totes elles amb «el gorro frigio en todas las astas». Relaciona la procedència dels diferents clubs republicans i afegeix que, a més dels eslògans favorables a la república, se'n cridaven reclamant la llibertat de culte i la separació dels poders de l'Església i de l'Estat. És rellevant la informació que hi havia tres estendards portats exclusivament per dones. Aquelles inscripcions que li criden més l'atenció les copia i algunes són en català. Acaba amb el seguiment del recorregut des del Govern Civil fins a l'Ajuntament, on no va poder anotar què va succeir a l'interior.

Aquest personatge té molt ascendent sobre Balaguer especialment en moments com l'elecció del cap d'estat el 1870 o l'arribada de la Restauració. Proporciona força informació biogràfica i especialment sobre l'afèr vinculat a l'herència de la mare. Aquestes cartes, de gran varietat temàtica, reconstrueixen la densa xarxa de relacions balaguerianes i, especialment, les que es refereixen al món empresa-

rial i l'entorn polític, com quan enumera i qualifica protagonistes polítics i grups de pressió, etc. Participa intensament en la majoria de projectes de Víctor Balaguer (premsa, política, economia...) sobre els quals expressa amb relativa freqüència i claredat la seva opinió sobre la política estatal i catalana.

En contrast amb el conjunt ordenat i la lletra polida d'Elias, existeixen també les d'un home senzill, Joan Aleu, amb mala lletra i dificultats ortogràfiques i vinculat als serveis d'ordre amb capacitat per desestabilitzar *discretament*, si cal, qualsevol grup o acció social.

Altres fonts d'informació

Hi ha altres elements informatius que van més enllà de les estrictes qüestions de contingut i que arriben per altres camins dins la carta mateix. Al capdamunt, alguns secretaris i també Balaguer, ja s'ha dit, hi anotaven el nucli de la resposta proposada. Habitualment és el secretari qui pren nota de les indicacions de Balaguer, però sovint és ell mateix qui anota l'esborrany de resposta. Aquestes petites anotacions són les poques traces que ens han quedat de les seves opinions i una bona mostra de l'estratègia personal d'expressió pública. En algunes, que convé no menystenir i que solen plantejar preguntes, s'hi veu només al capdamunt una C, que indica que ha estat contestada; o la inscripció C.p. D.V., que cal interpretar-la com a «Contestada por D. Víctor». Per què en alguns casos la resposta, ni que sigui a l'esborrany, es fa explícita i en d'altres no? Per què i amb quin criteri tria Balaguer a qui respon directament? A banda d'això, les capçaleres impreses del paper de carta, si en resseguíssim determinats corresponsals, ens permetrien reconstruir l'ús estratègic (governador civil, o confident a l'Havana, per exemple) que don Víctor va fer d'aquella persona, pràctica molt habitual en ell. La combinació d'aquestes capçaleres amb els noms dels corresponsals o la temàtica trac-

tada, una nova manera de construir el mapa de relacions balaguerines a què tantes vegades ens hem referit.

Un document de la magnitud i característiques del que aquí es presenta —amb més de 26.000 cartes— necessita una estratègia particular i complexa per encarar-lo i hauria de servir de model per a la reflexió sobre el paper que cal donar a les tecnologies de la informació i comunicació (TIC) en els estudis humanístics.

Estratègies davant la immensitat

Per facilitar la comprensió de la proposta, em permeto un incís. Anacleth Pons, en el seu llibre *El desorden digital* que du un explícit subtítol adreçat directament als historiadors (*Guia para historiadores y humanistas*), reclama la urgència de canviar d'actitud davant la complexitat documental que ens proporcionen les tecnologies de la informació i comunicació popularment dites TIC. Diu Pons:

Entender la mutación a la que asistimos, así como la aparición de un tipo de lectura más compleja y múltiple, propia de la sociabilidad digital, exigirá reconocer que se modifican nuestras relaciones con el libro como vivero privilegiado de lectura.¹⁰

El llibre o el text imprès com a paradigma de la informació controlable ha deixat de ser la font principal per poder accedir als documents tractats digitalment tant pel que fa a la descripció (catàlegs de biblioteca i arxius en línia) com mitjançant l'accés directe a la reproducció a la xarxa.

¹⁰ Anacleth PONS, *El desorden digital. Guía para historiadores y humanistas*, Madrid, Siglo XXI, 2013, p. 95.

Cal desprendre's de la idea del document com a font certa i inamovible. I aquí és on voldria obrir una certa reflexió entorn les habilitats digitals dels historiadors perquè no es tracta de canviar de mètode, sinó de costums, i de considerar que

[...] nuestras habilidades para valorar libros o revistas no son innatas, las hemos adquirido a medida que nos hemos ido formando como historiadores, pues son parte de la disciplina. ¿Por qué no hacer lo mismo con la red?¹¹

Aquest fragment ens hauria de dur a reflexionar si no és aquesta, justament, una de les causes de tant intrusisme professional, especialment des del periodisme. L'ús de les TIC en els estudis d'humanitats és la clau de volta per a l'èxit i creixement dels estudis. No només a favor del creixement numèric d'alumnes, sinó del grau d'influència social i de la recuperació del prestigi que semblen haver perdut en benefici d'una certa banalitat comunicativa davant d'esdeveniments històrics i literaris que mereixerien més ressò i reflexió.

Des de la perspectiva que dóna el tracte sovintejat amb usuaris que vénen a les nostres biblioteques, hauríem d'arribar a la conclusió que cal incorporar l'aprenentatge de les TIC, i sobretot la seva aplicació, en la recerca acadèmica. Hi ha sectors de filòlegs que es beneficien dels avantatges que els proporciona la gestió digital dels documents ja que, amb l'aplicació de cerques complexes en bases de dades integrals de textos literaris, poden detectar l'autenticitat d'un text dubtós després d'una exhaustiva comparació de les seqüències gramaticals de l'autor en qüestió. Amb tota la prudència, però, sembla que pel que fa als estudis del segle XIX aquesta eina està massa marginada. No és que faltin bases de dades bibliogràfiques o docu-

11 *Ibidem*, p. 100.

mentals, sinó que no es gestionen eficaçment. El treball cooperatiu i en xarxa donaria un estímul personal als treballs dels estudiants en paral·lel a la seva formació i s'hi afegiria el benefici d'ajudar a multiplicar i compartir les possibilitats de difusió i coneixement de la nostra història i literatura. En síntesi, potser no seria desencaminat afegir una assignatura al currículum universitari que capacités l'ús d'aplicació de les TIC.

L'epistolari, a causa de la seva magnitud, obliga a encarar-lo a l'estil de la xarxa ja que possibilita anàlisis comparatives inèdites a partir de múltiples i noves informacions. Així, es pot visibilitzar l'invisible però existent i, en alguns casos, determinant. Però, molt possiblement, també pot forçar la substitució d'hipòtesis i l'obtenció de resultats més complets i reals.

No he d'entrar en consideracions tècniques ja que això aquí no és rellevant, però l'ordenació de la cerca per descriptors de matèries (malgrat el risc d'error) és una bona eina com a punt de partida per afinar línies de treball que, en el cas d'excés de registres, es poden filtrar mitjançant franges cronològiques o textuals.

Posaré més exemples. El primer prové del descriptor diaris i revistes, que acull totes aquelles cartes que es refereixen o que tenen relació amb tota mena de publicacions periòdiques. Aquest descriptor incorpora el títol de la publicació i s'obre una nova entrada cada vegada que a la carta s'esmenta una nova capçalera. Per tant, són aquests descriptors desglossats els que posen al descobert periòdics menors o efímers, catalans i de fora, que altrament no serien visibles. Però la majoria de vegades no és aquesta la informació més interessant, sinó que és gràcies a elles que es localitzen col·laboracions literàries desconegudes. Evidentment, criteris similars es poden aplicar a qualsevol altre descriptor de matèria: economia, política, literatura... Ja ho hem vist abans.

El tractament analític dels catàlegs bibliogràfics i documentals i molt especialment d'aquest epistolari que a dia d'avui a més dels

26.000 registres consultables té gairebé 5.000 cartes digitalitzades (que permeten rebatre, si escau, el resum inclòs al registre) —pot dur a nous resultats i, sobretot, a una nova manera de percebre i, en conseqüència, de presentar la societat habitada per don Víctor i els seus contemporanis. D'aquí la seva gran importància. No resol aspectes vinculats a la biografia de Balaguer només, sinó que canvia la manera de comprendre la realitat de forma complexa. L'ingent quantitat d'informació que es desprèn de l'epistolari obliga a treure'n els resultats cooperativament. A l'estil Viquipèdia. Podem imaginar quin podria ser el resultat d'un grup de treball entorn un mateix tema, com ara l'estudi de la creació teatral en diferents poblacions i que es compartissin els resultats creuant les dades de la recerca prèvia? Si no s'aconsegueix canviar el mètode de treball que, per altra banda, és el més usat entre els estudiants i la generació digital; si no responem a les demandes que es fan des de la societat, s'acabaran desentenent de la recerca en llengua i literatura catalana.

Cal canviar la manera d'apropar-nos als arxius. Cal promoure cert grau de desinhibició davant la rellevància dels documents, únic vehicle que ens durà a una informació més profunda.

La combinatòria i l'atzar, agradi o no, determinen molt sovint els resultats finals. Normalment els grans descobriments provenen de la casualitat. Fins ara l'atzar l'havíem d'esperar, havia de sorgir per si mateix. Però actualment ha deixat de ser així perquè el podem provocar o potser, fins i tot, l'hem de provocar. Llançar una pregunta a la base de dades i analitzar-ne amb deteniment els resultats, pot modificar íntegrament el nostre propòsit. A mode de conclusió, convé assumir com a pròpia l'opinió d'Analet Pons quan reclama que situats davant l'ordinador cal ser receptius a la combinació de l'atzar i la intuïció i sobretot a l'anàlisi dels corpus documentals:

La tarea del historiador en la que cuenta no es la máquina sino la pregunta que hacemos al pasado, de modo que el interés de aquella radica

en que nos permite abordar nuevas cuestiones y contenidos, con una amplitud hasta ahora desconocida. En este sentido se abren nuevas perspectivas, todas ellas muy fecundas, en particular en el análisis de los corpus documentales.¹²

¹² Pons, *op. cit.*, p. 50.

Copyright © 2016. Aquesta obra està subjecta a una llicència de Creative Commons mitjançant la qual qualsevol explotació n'haurà de reconèixer els autors, citats a la referència que apareix a l'inici del document.